

KAFKA'NIN DÖNÜŞÜM ESERİNDE YABANCILAŞMA

Dilara KARTAL¹

GİRİŞ

Yabancılaşma; tanımaz, bilmez duruma gelmek, yabancı olmak, bigâne düşmek veya alışmamak, yadırgamak, yabancılık çekmek işi olarak tanımlanır (TDK, Büyük Türkçe Sözlük, 2021). Bir toplum bilimi olarak yabancılaşma belli tarihsel şartlarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin, bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen olan öğelerin değişik biçimde kavranmasıdır (TDK, 2021). Modern dönem edebiyatında ise yabancılaşma çok geniş bir olgudur. 20. yüzyıl edebiyatı yabancılaşmayı kendine temel alır.

Yabancılaşma terimine bakıldığında, kavramsal zeminini Hegel'de bulmaktadır. Hegel'e göre yabancılaşma, insanın gelişim sürecinin merkezi olmaktadır. Kendi dışında bir dünya yaratan sonra da bu dünyanın kendi ürünü olduğunu anlayan ruhun, yavaş yavaş dünyanın kendi dışında olmadığını kavramasıdır. Hegel yabancılaşmanın, bu kavrayışın eksikliğinin bir sonucu olduğunu söylemektedir. Georg Lukács'ın yaptığı tahliller ise 'yabancılaşma' fenomenine farklı açılımlar sağlamıştır. Lukács'a göre yabancılaşma, daha genel olarak, bireylerin kendi sosyal ilişkileri üzerindeki kontrol eksikliğini ifade etmektedir. Bu anlamıyla yabancılaşma, bireylerin, kendi hayatları hakkında söz sahibi olma konularının eksikliği anlamına gelir. Yani toplumsal sözleşme aracılığıyla toplumda ortaya çıkan özgürlük kaybı olarak tanımlar. Yabancılaşma, Erich Fromm'un da ilgilendiği temel meselelerin başında gelmektedir. İnsanın yabancılaşmasını kapitalist toplumun ekonomik yapısıyla ilişkilendiren Fromm, modern endüstri toplumunda insanın, kör ekonomik güçlerin objesi haline geldiğini ileri sürmektedir. Yabancılaşmış insan hem diğer kişilerden hem de kendisinden kopmuştur. Kendisini kendi yaşantısının merkezi olarak algılamayan yabancılaşmış birey, aynı zamanda benlik duygusunu da yitirmiştir. Her şeyi bir tüketim ürünü haline getiren yabancılaşmış insan için hayat anlamsızlaşmıştır. Fromm yabancılaşma sorununu ele alırken özgürlük konusuna da değinir. Fromm'a göre, modern insan yapay bir özgürlüğe sahiptir ve yapay bir kişiliğe bürünmüş durumdadır (Gelbal, 2020). Karl Marx ise insanın varlığına, çevresine, emeğine, ürettiği ürüne yabancılaşmasından bahseder. Kapitalist toplumlarda, kişinin sosyal yaşantısı sırasında gerçekleşen bu yabancılaşma; kişinin köleleşmesini sağlamaktadır (Bakır, 2018). Yabancılaşma; birçok düşünür, filozof ve kuramcının üzerine çalışmalar yapmış olduğu bir kavramdır (Gelbal, 2020). Yabancılaşma, bir yönüyle insanın yeryüzündeki tarihi kadar eski bir sorun olarak ele alınırken, diğer taraftan da modern sorunlardan biri hatta birçok sorunun kaynağı kabul edilmektedir (akt. Çiçek 2015, 142).

¹ Öğrenci, Beşiktaş Bilim ve Sanat Merkezi

Özellikle modern dönemin topluma getirdikleri, insan hayatına ayna tutan edebiyata da kaynak olmaktadır. Bireyin kendi kendine yabancılaşmasıyla başlayan bu döngü birçok esere konu olmakta, özellikle Kafka'nın eserleri yabancılaşma olgusunu en derinden işleyen eserler olarak görülmektedir. Günümüz modern insanının zamanını ve enerjisini tüketen çalışma hayatı yüzünden özel yaşamına, yakın çevresine bile yabancılaşması, varlığını çepeçevre saran korku ve bunalımı, bürokrasinin insan kişiliğini hiçe sayması günümüzde Kafkaesk (Kafka'ya özgü) deyiimiyle anlatılmaktadır (Gündüz 2011, 83). Toplumun dünü, bugünü, yarını olan edebiyat; dönemin etkilerini de en güçlü hâliyle sahiplenmiş, bireyin kendinden dahi uzaklaştığı bu zamanı yabancılaşma olgusu üzerinden değerlendirmiştir.

Kafka'nın Hayatı ve Eserlerinde Yabancılaşma

Franz Kafka tüm dünyada çok tanınan, okunan yazarlardan biridir. O ve onun eserleri tüm zamanlarda büyük yankı uyandırmayı başarmıştır. Kafka'nın eserlerindeki yabancılaşma kavramı günümüzde etkisini artırarak sürdürmektedir.

Kafka'nın eserleri modern insanın içinde bulunduğu durumun anlaşılmasında yol göstericidir. Yabancılaşma konusunda sistemli bir çalışması olmamasına rağmen eserlerindeki 'konu' ve 'karakterler' modern insanın yabancılaşma biçimlerini çarpıcı bir biçimde ortaya koyar (Çiçek 2015, 144). Eserlerinde bireyi, hissettikleriyle birlikte temele aldığından Kafka yabancılaşmayı da yakından yansıtmıştır. Kafka'da yabancılaşma 'kendine yabancılaşma' çerçevesinde 'insan' odaklı sorunsallaştırılmıştır; kendine yabancılaşma psikolojik boyuttan toplumsal boyuta doğru kendini hissettirir. Bu noktada yazar, simgesel bir dünya kurarak; düzenle sorun yaşayan insanları, anlamsızlığı ve insanın mutsuzluğunu resimlemiştir. Kendine yabancılaşma psikolojik anlamda mutsuzluk ve hayattan kopmaya varabilecek bir etkiye sahiptir. Bu etki kişiden başlayarak kişiler arası bir yolla topluma yansır (Çiçek 2015, 144).

Kafka'nın eserlerinde bireyin çatışmaları ön plandadır. Bu çatışmalar çoğu zaman modern dünyanın gerçeklerini anlatır. Örneğin Dönüşüm'de olay, Gregor Samsa'nın bir gün bir böcek olarak uyanması ve o andan itibaren hayatının dönüşümüdür ama anlaşılır ki aslında Gregor Samsa şimdiye kadar bir böcek gibi yaşamıştır. Yani Gregor Samsa için bu yeni bir değişim değildir, o zaten öyledir. Artık yaşadıklarına katlanamadığı, daha da önemlisi bunu kendine itiraf edemediğinden görünmezi yaşamak ona ağır gelmiştir. Çoğu insanın kendi içindeki çatışmalardan kurtulmaya çalışması gibi, Gregor Samsa artık görünmeyen ve sadece kendi bildiği bir gerçekliğin içinde yaşayamamıştır. Herkes görsün, herkes bir böcek olduğunu bilsin istemiştir. Zaten uyandığı anda bu duruma karşı tutumu da bunu bize kanıtlar.

Yabancılaşma sorunu derin ve geniş bir olgudur. Pek çok açıdan incelenmesi gerekir. Kafka eserlerinde bu incelemeyi her zaman doğrudan yapmaz, sorunları her zaman açıkça göstermez. Bazen bireyin alışmış, mutlu ve huzurlu görünen halinin altında sinmiş bir böcek olarak karşımıza çıkar. Kafka'nın farkı tam burada, doğrudan göstermediklerindedir.

Kafka'nın başkarakterlerinde görülen yabancılaşma onun diline de yansıyan bir durumdur. Kafka, sanayileşmenin kişi üzerinde en ağır yaptırımları ve sonuçlarının yaşadığı Avusturya'da hayatını sürdürmüştür. Avusturya, hem coğrafi açıdan hem de

kültür bakımından Avrupa'nın batısı ve Balkanlar arasında sıkışmış bir yerdir. Bu durumun üstüne bir de ulusal devletlerin dünya genelinde yükselmesi ve ırk üzerinden geleceğin inşa edilmesi üzerine, Kafka, bir Yahudi olarak kendi toplumu içinde ötekileştirilmiş, sosyal dışlanmaya maruz bırakılmıştır. Bu durumun Kafka'nın dili üzerindeki etkisi ise yazılarında kullandığı dilin Almanca, Çekçe ve İbranice arasında kalmasıyla görülmektedir (Ünal, 2021).

Franz Kafka'nın eserlerinde aile, yabancılaşmanın ortaya çıktığı bir yer olarak gösterilir. Kafka için aile baskının başladığı yerdir (akt. Çiçek 2015, 146). Eserlerinde aileye karşı olumsuz bakışın altında kendi yaşamından izler bulunur. Babama Mektup adlı eserinde babasına söyleyemediklerini ve kendisi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi dile getirir. Bu mektupta sadece babası değil, diğer aile fertleriyle olan ilişkilerinde yaşadığı sorunları da ele alır. Babasıyla yaşadığı olumsuz ilişki ailenin diğer fertleriyle olan ilişkisine de yansır. Baba figürü aile içindeki otoritenin yansımasıdır. Bu yüzden baba ile olan ilişki otoriteyle girişilen mücadelelerin ilkidir (Çiçek 2015, 147). Baba figürü Kafka'da otoritenin, baskının, suçsuz yere suçluluğun temsili olarak resmedilmiştir (Çiçek 2015, 147).

Kafka'nın alıngan, huzursuz, ürkek, çekingen, alçak gönüllü, çevresiyle zor ilişki kuran kişiliği büyük ölçüde annesinden gelen genetik mirastan kaynaklanmaktadır. Kafka'ya babasından geçen özellikler ise duyarlılık, adalet duygusu ve tedirginliktir (akt. Keskin 2016, 235). Bütün bu özellikler, ailesiyle olan ilişkisi, içinde yaşadığı toplum, siyasal ortam ve kişisel özellikleri onun çevresine yabancılaşmasına yol açmıştır. İçerik kapısına ilk planda yol açan neden, ailede gördüğü çıkar amaçlı soyut eğitim olmuştur. Kafka'nın eğitim gördüğü okullardaki katı kurallar öğretmen ile öğrenciler arasındaki iletişimi neredeyse olanaksız kılmış, öğrencilerden sürekli olarak saygı beklenmiş, öğrencilerin kişisel eğilimlerini hiç dikkate almayan anlamsız ve zorlama eğitim etkinliği sürdürülmüştür (akt. Keskin 2016, 235). Kafka'nın hayatı incelendiğinde, üzerindeki otoriter baskıların sürekli olarak el değiştirmiş olduğu görülmektedir. Ortaöğrenimi için gönderildiği okulun tutucu, hoşgörüden yoksun, Kafka'ya çok anlamsız gelen eğitim anlayışı, onun daha da içine kapanmasına yol açmıştır (akt. Keskin 2016, 236). Kafka'nın devam ettiği okulda hatırı sayılır ölçüde disiplin, düzen, boyun eğme ve çalışma söz konusudur. Ayrıca üst sınıflardan etüt ağabeyleri tarafından her an davranış biçimleri, ders çalışmaya istekli olup olmamaları denetim altında tutulmuştur. Okulun sistemine göre, kökeni ve geçmişteki başarıları ne olursa olsun, çizgileri aşan her öğrenci, pek çok hakkından bir anda mahrum kalabilme durumuyla karşı karşıyadır. Kafka'daki çevreye yabancılaşma duygusu 1912'ye değin gittikçe yoğunlaşarak o yıllardaki yapıtlarına, hatta günlüklerine varıncaya kadar yansımıştır (akt. Keskin 2016, 237).

Kafka'nın Dönüşüm Adlı Eserinde Yabancılaşma

Dönüşüm, 20. yüzyılın en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dönüşüm'de Kafka kendi yaşamını, toplumun beklentileriyle bu yaşamın nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenmenin ruh dünyasındaki yansımalarını iddialı bir biçimde anlatır (Tükel 2012, 43).

Dönüşüm'de yabancılaşma pek çok farklı açıdan işlenir. Gregor Samsa'nın böcek olarak uyandığı güne kadar toplumun beklentilerindeki kişi olma çabası, fakat

düşünceleri nasıl olursa olsun bir böcek olarak görüldüğünden artık toplum tarafından kabul edilmemesi onun yabancılaşmasını özetlemektedir. Gregor Samsa her gün, her şeyi, hep aynı şekilde yapan 'sıradan' bir insandır. Sıradandır, çünkü toplumun istediğini verir, her muameleyi kabullenir. İşine hiç geç kalmaz, yıllardır sabit ve 'olması gereken' bir performans gösterir. Parayı o kazanır, ailesine o bakar, o sahip çıkar. Etrafindakileri mutlu etmeye çalışan ama her şeyi 'normal' olan biridir. Bir gün bu sıradanlığı, böcek olarak uyandığında son bulur. Gregor Samsa artık değişmiştir, görünüşü şimdiye kadar katlandıklarının son bulmasını sağlar. Örneğin, ailesi olmasaydı işinden ayrılacağını, düşüncelerini özgürce ifade edebileceğini belirtir; böceğe dönüşmesi kendi olabilmesi için bir fırsat oluşturur:

“Annemle babam yüzünden kendimi tutuyor olmasaydım eğer, işimden çoktan ayrılırdım, patrona çıkar ve ne düşündüğümü olduğu gibi söylerdim.” (Dönüşüm, s. 21)

Kafka önce, Gregor Samsa'nın düşüncelerini belirtir. Gregor Samsa bir gün bunaltıcı düşlerden böcek olarak uyandığında söylediği ilk cümle “Ne olmuş bana böyle?” olur. Durumu anlamaya çalışır ve sonra işi aklına gelir. Saat ilerlemektedir ve işine geç kalmaktadır. O anda, sanki şimdiye kadar bunu hiç düşünmemişçesine, ne kadar yorucu bir iş seçtiğinden hayıflanır. Kafka uzunca bir süre Samsa'nın işe gidebilmek için verdiği çabayı anlatır. Gregor Samsa bu süre boyunca ona gelen yardımları reddeder, kendi halletmeye çalışır. İşte o gün iç savaşı görünür hâle gelir. Samsa hayatını bir böcek gibi yaşamıştır. O sabah bir böcek olarak uyanmasının sebebi de budur. O, görünmeyi herkese göstermek istemiştir. Yorgundur ama sıradan değildir! Kabullenir ama isteyerek değil. Sıradanlığı kabullenışı ve tam da “toplumun istediği birey” kalıbına uyma çabası sebebiyle artık anladıkları ona fazla gelmektedir. Gerçeklerin farkında biri olarak daha fazla bu kalıbın içinde kalmaya dayanamaz ama diğerleri bunu anlamaz. Gregor Samsa, işe gidiyordur, para kazanıyor, ailesine bakıyordur, bu da toplum için 'ideal, sorunsuz bir insan' demektir. Böceğe dönüştüğündeyse bu şansını yitirir ve bu durumun getirdiği suçluluk duygusunu içinden atamaz:

“Söz bu para kazanma zorunluluğuna geldiğinde Gregor önce kapıyı bırakıyor, ardından da kendini, utançtan ve üzüntüden her yanını ateş bastığından, kapının yanındaki deri kaplı serin koltuğa atıyordu.” (Dönüşüm, s. 49)

Bir süre sonra Gregor Samsa ne hissettiğini düşünmemeye başlar. Durumu kabullenir ama yaşadıkları bir noktada ona ağır gelir. İşte tam da bu noktada, bu bunaltıcı düşlerden uyandığında, artık bir böcektir.

Bir böceğe dönüşmeden önce tüm hayatını çevresindekilere adanmış, insanlara istediklerini vermeyi denemiş Gregor Samsa'nın tersine, kimse onun ne istediğini düşünmemiştir, böceğe dönüştükten sonra da artık, işe yaramayan bir hiç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu hâliyle Samsa, toplumda edindiği 'sayılır konumu'nu da bırakmak zorunda kalıp odasına kapanır.

“Sabahleyin, kapılar kilitliken herkes yanına gelmek istemişti, şimdi, yani Gregor kapılardan birini açtıktan sonra ve ötekiler de gündüz herhalde açılmışken, artık gelen giden yoktu ve anahtarlar da şimdi kilitlere dışardan sokulmuştu.” (Dönüşüm, s. 42)

Kimsenin gelmemesi ve Gregor Samsa'yı merak etmemesine rağmen o hâlâ ailesini düşünür, onlar için dayanır:

“Orada bütün gece kalan Gregor, geceyi bazen karnının açlığı nedeniyle hep kesintiye uğrayan bir yarı uykuyla, kısmen de kaygılarla ve belirsiz ümitlerle geçirdi; bütün bunların sonucunda şimdilik soğukkanlılığını korumak ve içinde bulunduğu durum sonucu ailesinin başına bir kez açtığı dertleri, onlara karşı çok anlayışlı davranarak katlanılabilir kılmak kararına vardı.” (Dönüşüm, s. 42)

Sonunda bir böcek olduğunu herkes görebilecektir. Gregor Samsa'nın hatası da burada başlar. Çünkü görmek, anlamak demek değildir. Bakan gözlerin annesine, babasına, kardeşine ya da bir dostuna ait olması durumu değiştirmez çünkü Gregor Samsa artık bir böcektir, 'ideal' kişi olabilme şansını yitirmiştir.

Ailede bir böcek ile yaşama fikri bir süreliğine kabul edilir ama ailesi de ona katlanılamayacak bir 'şey' gibi davrandığında Gregor Samsa kendinden tamamen kopar:

“Düşünceleri yeniden ailesine yöneldiğinde duygulanıyor, içinde sevgi duyuyordu. Ortadan kaybolması gerektiğini belki kız kardeşinden bile daha ciddi düşünmekteydi.” (Dönüşüm, s. 79)

Artık gerçekten de bir böcek olur. Herkesin, her an üstüne basmaya hazır olduğu bir böceğe dönüşür. Gregor Samsa gittikçe hissizleşir, 'böcekleş'ir. İnsanlıktan tamamen kopar ve bir böceğin zevk aldıklarından zevk almayı, bir böceğin korktuklarından korkmayı dener. Bunu başardığı da görülür ama eserin sonunda Gregor Samsa'nın hâlâ bir insan olduğu anlaşılır. Kendi düşünceleriyle, “bir böcek müzikten anlayamaz” ama o anlamaktadır:

“Müzikten bu denli etkilendiğine göre, bir hayvan mıydı gerçekten?” (Dönüşüm, s. 73)

Müzik ona iyi gelmektedir. Tam da kendini iyi hissetmeye başladığında bu müzik onun gerçek sonu olur. Gregor Samsa böcek olduğunu unutup kendini insanlara göstermiştir. Bu onun için affedilmesi imkânsız bir suçtur. Gregor Samsa ölür, çöpe atılır.

Dönüşüm, yabancılaşma kavramını en derinden işleyen eserlerdendir. Farkına varan bireyin topluma kabul edilmeyişi çok açık bir anlatımla okura sunulmuştur. En yakınları bile Gregor Samsa'yı istememiş, dahası o böceğin Gregor Samsa olmadığını savunmuşlardır, “eğer gerçekten Gregor Samsa olsaydı, bir böcek ile yaşamının katlanılmaz olacağını anlayıp kendi çekip giderdi” düşüncesine inanmışlardır:

“Ama onun Gregor olduğu düşüncesini kafandan atmak gerek. Bizim asıl felaketimiz, bunca zaman bu düşünceye inanmış olmamız. Fakat o nasıl Gregor olabilir ki? Gregor olsaydı eğer, insanların böyle bir hayvanla birlikte yaşamalarının olanaksızlığını çoktan anlar ve çıkıp giderdi. O zaman bir erkek kardeşimiz ve oğlumuz olmazdı; ama yaşamayı sürdürür, onun da anısını onurla korurduk.” (Dönüşüm, s. 77)

Toplum, istediklerini alırsa bireyi kabul eder, işe yaramayanı kendi parçası olarak görmez. Çünkü toplum için Gregor Samsa değerli değildir, onun sundukları değerlidir.

Ailesi Gregor Samsa'yı sevmez, onun kazandığı parayı, masrafları ödemesini, işe gidip getirdiği hizmeti severler. Gregor Samsa bütün bunları yapamadığında, diğerleri için değil de kendi için yaşamaya başladığında kabul görmez. Toplumdan farklılaşan, kabul edilen gerçekleri yıkmaya çalışan bireyin varlığı mümkün değildir. Gregor Samsa bir böcek olarak hayatını bir süreliğine sürdürür, yaşarken saklanır, saklanarak yaşamak da varlığının tüm kanıtlarını ortadan kaldırır. Nitekim en sonunda öldüğünde en yakınları olarak kabul ettiği ve hayatını adadığı kişiler, Gregor Samsa'nın ölümünü bir kurtuluş olarak görür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dönüşüm gerçekleri çarpıcı bir biçimde ele alır. Kafka'nın ailesiyle, özellikle de babasıyla yaşadıklarının eserlerindeki etkisi inkâr edilemez. Ayrıca babasının onu bir böceğe benzetmesi, Dönüşüm'de yarattığı karakter Gregor Samsa ile arasındaki benzerlikleri artırmaktadır. Hem Kafka'nın hem de Gregor Samsa'nın hayatında yabancılaşmanın izleri açıkça görülür. Günümüz modern insanının en büyük problemi haline gelen yabancılaşma, toplumun değişmesini engellemekte, değişim durdukça da yabancılaşma bir döngüye dönüşmektedir. Nitekim Kafka'nın eserlerinde de görüldüğü gibi yabancılaşma her dönemde etkilerini hissettirir, fakat modern dönemin insanları ve artan farkındalık gelecekte bir umut yaratmaktadır, yabancılaşmanın olumlu yönleri düşünülüp değişim, bir bakıma dönüşüm, denendiğinde geleceğin dünyasını oluşturmak insanın elinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bakır, M. (2018). Edebiyatta yabancılaşma ve fanzin. <https://fanzinapartmani.com/edebiyatta-yabancilasma-ve-fanzin/>
- Çiçek, N. (2015). The problem of alienation in the works of Franz Kafka. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), 141-162. DOI: 10.18491/bijop.97020
- Gelbal, C. (2020). 20. Yüzyıl Edebiyatının Ana Kavramı: “Yabancılaşma”. <https://www.gazetesanat.com/20-yuzyil-edebiyatinin-ana-kavrami>
- Gündüz, U. (2013). Kafka metinlerinde iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaşma olgusu üzerine. *Selçuk İletişim*, 7(1), 83-95. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19023/200597>
- Kafka, F. (2019). *Dönüşüm*. İstanbul: Can Yayınları.
- Keskin, U. (2016). Franz Kafka'nın eserlerinde çalışma hayatında yabancılaşma ve aşırı gayretkeşlik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 233-251. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/26799/282565>
- TDK, (2021). Büyük Türkçe sözlük “Yabancılaşma” maddesi, <https://sozluk.gov.tr/>
- Tükel, İ. (2012). Modern örgütlerde yabancılaşma ve Kafka'nın “dönüşüm” romanının bu bağlamda analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 34-50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuefad/issue/34990/388239>
- Ünal, K. H. (2021). Franz Kafka'nın düşünce dünyası. Erişim adresi: <https://www.kitapevi.com/kafkanin-dusunce-dunyasi>